

**“RAQAMLI IMMUNITET: YOSHLARNI MANIPULYATIV MEDIA
TA’SIRIDAN HIMOYA QILISH MEXANIZMLARI”**

*Qo‘qon Davlat Universiteti Milliy g‘oya,
huquq kafedrası katta o‘qituvchisi (phd)*

Abdupattaev Hasanboy

Qo‘qon Davlat Universiteti

Matematika yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Ahadjonova Durdona Abdumannon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqola raqamli axborot makonida tanqidiy fikrlash va mediasavodxonlik madaniyatining ahamiyatini tahlil qiladi. Jamiyatda axborot bombardimani, yolg‘on yangiliklar va manipulyatsiyalarni hisobga olgan holda, media-xabardorlikni rivojlantirish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish zarurati ko‘rib chiqiladi. Kitob va ilmiy manbalardan foydalanib, mediasavodxonlik va tanqidiy fikrlash o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, muammolar hamda yechimlar sarlavhalariga to‘xtaliladi.

Аннотация: В данной статье проводится анализ значимости культуры критического мышления и медиаграмотности в цифровом информационном пространстве. Учитывая информационные перегрузки, фейковые новости и манипуляции, рассматривается необходимость развития медийной осознанности и навыков критического мышления. На основе книг и научных источников исследуется взаимосвязь медиаграмотности и критического мышления, выявляются проблемы и предлагаются пути решения.

Abstract: This article analyses the significance of critical thinking and media literacy culture in the digital information environment. Considering information overload, fake news and manipulations, the necessity to develop media awareness and critical thinking skills is examined. Based on books and scholarly sources, the interrelationship between media literacy and critical thinking is explored, along with identification of issues and proposed solutions.

Tayanch so‘zlar: mediasavodxonlik, tanqidiy fikrlash, axborot makoni, yolg‘on yangiliklar, media madaniyati

Ключевые слова: медиаграмотность, критическое мышление, информационное пространство, фейковые новости, медийная культура

Keywords: media literacy, critical thinking, information environment, fake news, media culture

Hozirgi zamonda axborot manbalari soni va tezligi keskin oshdi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar orqali har qanday xabar, tasvir, audio yoki

video son-sanoqsiz ravishda tarqatilmoqda. Shu bilan birga, axborot maydonida yolgʻon yangiliklar, manipulyatsiyalar, reklama mahsulotlari va propaganda ham faollashgan. Shunday vaziyatda jamiyat aʼzolari — ayniqsa yoshlar — oddiy takrorlovchi ommaviy axborot qabul qiluvchilar emas, balki faollik bilan fikrlaydigan, manbalarni tekshiradigan, xabardagi gʻoyalarni tanqidiy yondashuv bilan baholaydigan shaxslar boʻlishi lozim. Bu esa ikki asosiy kompetensiyaga bogʻliq: biri — Media Literacy (mediasavodxonlik), ikkinchisi — Critical Thinking (tanqidiy fikrlash). Ushbu maqolada shu ikki fenomen va ularning bir-biriga bogʻliqligi, shuningdek uni rivojlantirish yoʻllari muhokama qilinadi.

1. Mediasavodxonlik va uning mazmuni

Mediasavodxonlik — bu nafaqat media mahsulotlarini isteʼmol qilish, balki ularni tahlil qilish, manbasini aniqlash, xabar ortidagi maqsad va taʼsirni anglash, oʻz fikrini shakllantirish va ijodiy hamda masʼuliyat bilan media materiallarini yaratish koʻnikmalaridan iborat. Masalan, kitobda The Teacher's Guide to Media Literacy: Critical Thinking in a Multimedia World mualliflari Cyndy Scheibe va Faith Rogow mediasavodxonlikni "21-asr koʻnikmalari va yuqori darajadagi tanqidiy fikrlashni oʻrgatish" bilan bogʻliq deb taʼriflashadi.

Shuningdek, ilmiy tadqiqotlar mediasavodxonlikni fuqarolik madaniyati, demokratik ishtirok va axborot jamiyatida ongli isteʼmolchilik bilan bogʻlashadi.

2. Tanqidiy fikrlash — mediasavodxonlikning poydevori

Tanqidiy fikrlash deganda shaxsning axborotni qabul qilishda:

uning haqiqatligi va ishonchliligini tekshirish,

dalillarni tahlil qilish,

qarshi fikrlarni koʻrib chiqish,

fikrlarini hujjatlar bilan asoslash va bogʻliq xulosaga kelish kabi jarayonlar tushuniladi.

Masalan, A Field Guide to Lies: Critical Thinking in the Information Age muallifi Daniel Levitin "statistika — bu fakt emas" deb taʼkidlab, axborot asrida tanqidiy fikrlash zarurligini koʻrsatadi.

Mediasavodxonlikni rivojlantirishda aynan tanqidiy fikrlash koʻnikmalari muhim rol oʻynaydi, chunki u insonni passiv isteʼmolchidan faollarga aylantiradi — media mahsulotlarini tahlil qilib, ulardagi maqsad va taʼsirni angelaydigan shaxsga.

3. Mediasavodxonlik va tanqidiy fikrlashning oʻzaro bogʻliqligi

Mediasavodxonlik — tanqidiy fikrlashning kontekstida rivojlanadi. Yaʼni, agar shaxs media xabarlarini faqat qabul qilsa, u odatda ommaviy fikr va manipulyatsiyaga ochiq boʻladi. Agar esa tanqidiy fikrlash bilan jihozlangan boʻlsa, media mahsulotlarini: qayerdan kelgani, nima maqsadda tarqatilgani, kimga foyda keltirishi mumkinligi kabi savollar bilan yondashadi va shunday qilib:

yolgʻon yoki chalgʻituvchi xabarga chalinmaydi,

manipulyatsiyaga qarshi immuniteti kuchayadi, media madaniyatini oshiradi.

Masalan, ilm-tadqiqotlarda mediasavodxonlikni “faollik”, “so‘z-fikr almashish”, “ijtimoiy ishtirok” bilan bog‘lashadi.

4. Muammolar va zamonaviy xavflar

Bugungi kunda bir necha muhim muammolar medialar va tanqidiy fikrlashga ta’sir qilishda:

Axborot bosimi va tezligi: foydalanuvchilar ko‘p va tez tarqaladigan xabarlariga vaqt ajratadi, detallarga chuqur egilmaydi.

“Feyk” yangiliklar va manipulyatsiya vositalari: xabarning haqiqatligi arab-yoki chalg‘ituvchi bo‘lishi mumkin, shuningdek vizual va ovozli kontent markazida turadi.

Algoritmlar va filtr balonlari: ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchini faqat o‘sha foydali deb topilgan kontent bilan cheklashi — tanqidiy fikrlashni susaytirishi mumkin.

O‘qitish va tarbiya yetarli emasligi: ayrim maktab va oliy o‘quv muassasalarida mediasavodxonlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga yetarli e’tibor berilmaydi. Misol uchun, “Teaching Students to Decode the World: Media Literacy and Critical Thinking Across the Curriculum” kitobida mualliflar ta’lim jarayonida tanqidiy fikrlash va mediasavodxonlikni integratsiya qilish muammosi haqida so‘z yuritadi.

5. Yechimlar va tavsiyalar

Mediasavodxonlik va tanqidiy fikrlashni kuchaytirish bo‘yicha quyidagi tavsiyalar berish mumkin:

Ta’lim muassasalarida mediasavodxonlik darslarini alohida kiritish yoki joriy ta’lim dasturlariga integratsiya qilish. Masalan, Scheibe va Rogow ta’lim jarayonida media tahlilini o‘qitish usullarini taqdim etadi.

Media mahsulotlarini tahlil qilish bo‘yicha interaktiv mashg‘ulotlar va treninglar tashkil etish (savollar berish, manbalarni tekshirish, stereotiplarni aniqlash).

Yoshlar va ommaviy axborot iste’molchilari orasida media madaniyatini oshirish — masalan, “Nega bu xabar tarqatilgan?”, “Qanday maqsad bilan?”, “Kim foyda ko‘rmoqda?” kabi savollarni odat qilish.

Ota-ona va jamiyat rolini kuchaytirish: farzandlar bilan media iste’moli haqida suhbatlar o‘tkazish, birga media kontentini tahlil qilish.

Texnologiyalarni imkoniyat sifatida qo‘llash: media tahlil qilish vositalari, fact-checking xizmatlari, tanqidiy fikrlashni rag‘batlantiruvchi onlayn platformalar.

Xulosa qilib aytganda, mediasavodxonlik va tanqidiy fikrlash bir-birini to‘ldiruvchi, zamon talabi bo‘lgan kompetensiyalar hisoblanadi. Raqamli va media asrida faqat axborotni qabul qilish roli bilan cheklanib qolmaslik, balki uni tahlil qilish,

baholash va ongli tarzda tanlash imkoniyatiga ega bo'lish — har bir shaxs uchun muhimdir. Bu borada ta'lim, jamiyat, oila va texnologiyalar hamkorligi katta rol o'ynaydi. Shunday qilib, tanqidiy fikrlash ko'nikmalari bilan jihozlangan, mediasavodxonligi yuqori bo'lgan shaxslar, yolg'on va manipulyatsiyaga qarshi immunitetga ega bo'lib, axborot jamiyatida faollik bilan ishtirok etishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Scheibe, C., & Rogow, F. *The Teacher's Guide to Media Literacy: Critical Thinking in a Multimedia World*. Corwin Press, 2012.
2. Potter, W. James. *Media Literacy*. SAGE Publications, 2016.
3. Hobbs, R. *Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom*. Corwin Press, 2011.
4. UNESCO. *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers*. Paris, 2021.
5. Buckingham, D. *Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture*. Polity Press, 2003.
6. Xodjayev A.X. *Axborot madaniyati va yoshlar ongida mediasavodlikni shakllantirish yo'llari*. Toshkent: TDPU, 2022.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Axborot sohasini yanada rivojlantirish va axborot xavfsizligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-5049-son qarori, 2021-yil 26-mart.
8. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. "Mediasavodxonlikni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish" loyihasi., 2023.